

Mirko Vlk

Schmilinskystrasse 14, DE-20099 Hamburg
mirko.vlk.op@gmail.com

O pandemiji COVID-19 kroz pojam »iznimke« iz političke teologije Carla Schmitta

Sažetak

Po mnogočemu upitne epidemiološke mjere s kojima su vlasti tijekom pandemije COVID-19 ograničile javni i privatni život, osporile su mnoge predodžbe o nepovredivosti prava i sloboda građana, kao i o poslušnosti autoritetu države. Riječ je o problemu nesumjerljivosti slobode i zakona kroz dilemu između osobnih prava i zahtjeva općeg dobra. Stoga ovaj članak ispituje kako izvanredna situacija, poput pandemije, utječe na percepciju vjerodostojnosti države. Pritom se oslanja na neke ključne elemente iz političke teologije Carla Schmitta, kao što su »iznimka«, »sociologija juridičkih pojmova«, »narav suvereniteta«, formalni kriterij političkog kao specifičnog načina mišljenja i djelovanja te »stasiološka« narav onog političkog.

Ključne riječi

pandemija, sloboda, građanski neposluh, suverenitet, politička teologija, Carl Schmitt

Uvod

Globalna epidemija COVID-19 nije tek kratkoročni poremećaj u privatnom i javnom životu, niti je njezin učinak samo zdravstvene i ekonomske naravi. Upitne reakcije državnih vlasti na iznimne okolnosti uzrokovane pandemijom primorale su širu javnost na preispitivanje određenih pretpostavki o naravi predstavničke demokracije i krhkosti vladavine prava. Prije svega, može li u kriznoj situaciji bez presedana država uopće opravdano ograničiti ili dokinuti osobna prava građana? Nisu li upravo ljudska prava kao moralni i juridički zahtjev za poštivanjem čovjekove slobode, nasuprot svakom despotizmu vlasti, kriterij vjerodostojnosti političkog uređenja? Uznemirujuće je onda kako čak i moderne države, zasnovane na tekovinama humanizma, uvjetuju i ograničavaju prava čovjeka i građanina i na najmanju naznaku krize.

Istina je kako čovjek sâm ne može postići sve preduvjete za aktualizaciju punine svoje slobode, pa taj zadatak povjerava državi. U tom je smislu državna institucija jamac mogućnosti ostvarenja ljudskih prava, i to prije svega osiguravajući javni red i mir. Ponad toga, pojedinac odlučuje kako će živjeti. Ipak, tu u teoriji sasvim razumno podjelu odgovornosti nije tako lako ostvariti u praksi. Čovjeku je po naravi svojstvena sloboda, pa on izmiče pravnim normama i zakonima koje traže njegovu poslušnost. Svakako proturječno, a istodobno i neizbježno, ali čovjek sâm predstavlja iznimku od pravnog poretka kojeg je stvorio, ne bi li uredio i osigurao vlastiti život.

Stoga paska države nad životima građana, zahvaljujući čovjekovoj nepredvidljivosti i rizičnosti ljudskih interakcija, ne ostaje pasivna. Ponekad je država primorana kroz obvezujuće pravne norme i primjenu prinudne sile ograničiti građanska prava i slobode, ne bi li ih očuvala. No je li vlast pri tome uvijek

dobronamjerna ili može doći do zloupotrebe ovlasti? Treba li predstavnička demokracija postupati s pravima građana sukladno očekivanju javnosti ili prema pravednosti i pravičnosti? Ovaj članak, kroz djelomičan prikaz i uvide iz političke teologije Carla Schmitta, propitkuje kako pandemija COVID-19, shvaćena kao »iznimka« od normalnog odnosa između osobnih prava i općeg dobra, utječe na poimanje vjerodostojnosti državne vlasti.

1. Problem nesumjerljivosti slobode i zakona

Nedvojbeno, pandemija COVID-19 predstavljala je izvanrednu situaciju. Ne samo u smislu prijetnje po zdravlje i život mnogih nego i kao svojevrsna politička kriza zbog koje još uvijek nije došlo do normalizacije života. Pitanje razmjernosti primijenjenih epidemioloških mjera s obzirom na moguću pogubnost bolesti prometnulo je jedan isprva zdravstveni problem u politički spor oko prihvatljivosti rizika zaraze za pojedinca nasuprot »odozgo« nametnutih ograničenja radi sigurnosti svih građana. Riječ je o dilemi između osobnih prava i zahtjeva općeg dobra, te unutar tog konteksta treba promatrati sve kontroverze vezane uz ovu pandemiju.

Naravno, srž čovjekovih prava jest sloboda. Govoreći pak o samoj slobodi, treba imati na umu kako se radi o »suprotnosti nužnosti«, tj. o neuvjetovanosti vanjskim čimbenicima pri odlučivanju i djelovanju. Takvo poimanje slobode podrazumijeva, ali ne određuje njezin pozitivni izričaj, jer zapravo i nije moguće nekom općom definicijom obuhvatiti sve mogućnosti ostvarenja slobode. Ipak, može se reći kako danas pojam slobode označava ideal emancipacije od opresivnih društveno-kulturnih spona te nepravednih ekonomskih i političkih uvjeta koji sputavaju osobnu autonomiju pojedinca. Uz ustupak da beskompromisna sloboda nije moguća u zajednici.¹

Naime, sloboda naizgled proturječi zahtjevu za određenom mjerom konformizma o kojoj ovisi društvo. Država kao institucionalni izraz težnje društva za redom, mirom i sigurnošću izriče taj zahtjev kroz društvene običaje, moralne norme i pravne odredbe, kao i nacionalno i povijesno-kulturno jedinstvo. Cilj je ostvariti poslušnost kao odanost slobodnim pristankom građana, ne prisilom. Autoritarni režimi počivaju na izobličenom prividu kako sloboda nije neotuđivo čovjekovo svojstvo, nego povlastica koju država udjeljuje, ali i oduzima po volji.

Sklonost etatizmu pojavljuje se i u predstavničkim demokracijama, unatoč civilizacijskim postignućima vladavine prava i transparentnosti političkog procesa. Stoga se svaki građanski neposluh čini kontroverznim, jer ističe kako građani u bilo kojem trenutku i iz bilo kojeg razloga mogu povući svoj slobodan pristanak na poslušnost državi.² No svaki čin neposluha i prosvjeda također otkriva kako nijedno političko uređenje, pa ni demokracija, nije dovršen i sveobuhvatan društveno-politički poredak, nego otvoren historijski projekt. Građanski neposluh nije napad na autoritet i moć države, već kolektivno političko djelovanje izvan ustanovljenih zakonskih procedura, kroz izravnu intervenciju građana zbog kojih i postoji institucija države.³

Ipak, građanski je neposluh ponajviše utemeljen i opravdan onda kad poslušnost državnoj vlasti znači ogriješiti se o slobodu savjesti pojedinca, kao i o moralne vrijednosti na kojima počiva percepcija i praksa društvene pravednosti, a koje nikad ne mogu biti potpuno obuhvaćene zakonom. Zato politika kao »ono dijalektičko treće« pronalazi kompromis kako između zahtjeva moralnosti i zakona, tako i između osobne slobode i općeg dobra. Davor Rodin

smatra da se nesumjerljivost slobode i zakona kao politički problem rješava pojmovnim razlikovanjem ljudskih prava i zakona. Prava čovjeka proglašavaju slobodu kao najvišu moralnu vrijednost, koju zakon potvrđuje i jamči, a čime ovjerava svoju pravednost i pravičnost.⁴ Isto tako

»Demokracija i ljudska prava političke su ideje koje upućuju jedna na drugu.«⁵

Dakle, »upućuju«, ali se ne i podrazumijevaju. Demokraciju se predstavlja kao promicateljicu i zaštitnicu ljudskih prava zato što demokratski izabrana vlast ovisi o pristanku građana na poslušnost vlasti. No čovjekova sloboda i u obliku ljudskih prava proizlazi iz naravnog zakona i nije vezana uz neki konkretni oblik ustroja političke zajednice. Čak su i u demokraciji potrebni oprez i budnost kako ljudska prava i građanske slobode ne bi bile erodirane.⁶ Međutim, to nepovjerenje prema vlasti i implicitna prijetnja građanskim neposluhom, čak i u slučaju percipiranog kršenja čovjekovih prava, primorava državu koristiti legalističku proceduru kao naličje pravednosti i pravičnosti, odnosno birokratsku pedantnost i uniformnost pri primjeni zakona, ne bi li obvezala građane na poslušnost.⁷ Univerzalnost ideala nepovredivosti čovjekove individualno-osobne subjektivnosti, tj. slobode, predstavlja izazov autoritetu države. Ta se napetost primjećuje pogotovo u izvanrednim okolnostima, kao što je globalna pandemija COVID-19.⁸ Stoga se u praksi temeljna ljudska prava razgraničavaju od izvedenih građanskih prava i sloboda koje država također jamči, ali i zadržava ovlast njihova ograničavanja ovisno o okolnostima. Tako je očuvan suverenitet države, a nije zaniijekana načelna neutuđivost i univerzalnost ljudskih prava.⁹ No time nije izbjegnuta rizik političke polarizacije i destabilizacije državne vlasti.

Imajući to na umu i promatrajući tijek javne rasprave o opravdanosti i legalnosti epidemioloških mjera u odnosu na prava i slobode građana, ne bi bilo na odmet podsjetiti na klasični postulat o uvjetima i zahtjevima učinkovitog vladanja – na koji podsjeća Davor Rodin – kako čak i u demokraciji javno mnijenje ne bi smjelo biti »operativno nazočno« u svakodnevnom političkom procesu, tj. vladajući ne bi trebali biti neposredno podložni pritisku javno-

1 Usp. Lino Veljak, »O povijesti pojma slobode«, *Filozofska istraživanja* 161 (2021) 41, str. 5–18, ovdje str. 5–6; 10–14, doi: <https://doi.org/10.21464/fi41101>.

2 Usp. Bhrigupati Singh, »Reinhabiting Civil Disobedience«, u: Hent de Vries, Lawrence E. Sullivan (ur.), *Political Theologies. Public Religions in a Post-secular World*, Fordham University Press, New York 2006., str. 365–381, ovdje str. 372–373, doi: [10.5422/fso/9780823226443.001.0001](https://doi.org/10.5422/fso/9780823226443.001.0001).

3 Usp. Milan Mesić, »Legitimnost građanske neposlušnosti«, *Revija za sociologiju* XXXII (2001) 1–2, str. 17–25, ovdje str. 21–23.

4 Usp. Davor Rodin, »Ljudska prava u Antigoninom škripcu«, *Politička misao* XXXIV (1997) 1, str. 130–153, ovdje str. 130–139.

5 Georg Lohmann, »Demokracija i ljudska prava«, *Politička misao* XLI (2004) 1, str. 115–125, ovdje str. 115.

6 Usp. *ibid.*, str. 115–119.

7 Usp. Ivan Karlić, Tomislav Smiljanić, »Neki naglasci odnosa između Crkve i politike u svjetlu koncilske i postkoncilske teološke misli kao kritika i korektiv«, *Nova prisutnost* 12 (2014) 1, str. 23–36, ovdje str. 26–30.

8 Usp. Werner Becker, »Pravna država i ljudska prava«, *Politička misao* XXXIV (1997) 4, str. 68–77, ovdje str. 74–76.

9 Usp. Werner Becker, »Ljudska prava: prilog analizi jednog pojma«, *Politička misao* 46 (2009) 3, str. 205–216, ovdje str. 206; 212–214.

sti. Naime, popuste li vladajući populističkom porivu udovoljavati trenutnom raspoloženju pučanstva tada nastaje »tiranija većine«, koja ugrožava prava i slobode manjine.¹⁰ Takva situacija nije u interesu općeg dobra, koje podrazumijeva odlučnost vlasti pri donošenju nepopularne političke odluke.

Na dilemu između osobnih prava i zahtjeva općeg dobra, koju je pandemija učinila presudnim pitanjem, očito nema jasnog ni lakog odgovora, a koji ne bi bio idealistički naivan ili makijavelistički ciničan; osim onoga kako ljudska prava kao izraz čovjekova neotuđiva dostojanstva i slobode trebaju ostati neovisna o ideološkim interpretacijama i političkim interesima.¹¹ Razlog zašto, jednostavan je. Nijedna politička ideologija ili političko uređenje nije kompetentno premostiti nesumjerljivost slobode i zakona, bilo pozitivnim zakonskim propisima, bilo upotrebom sile.¹² Utoliko je veća nužnost, napose u izvanrednim okolnostima, očuvati instituciju pravne države i to ne samo od opasnosti »tiranije većine« nego i od napasti »komesarijalne diktature«.

2. Politička teologija krize

Kao što je već spomenuto, danas se vjerodostojnost države temelji na zaštiti prava građana. Prepoznajući u tome vlastitu dobrobit i opće dobro, građani svojevremeno pristaju na poslušnost takvoj vlasti. Suprotno tome, nelegitimna vlast, poput autokracije ili otvorene tiranije, održava se uz pomoć političke korupcije i državnog monopola nad silom.¹³ Ne može se zanijekati da su državne vlasti u mnogim zemljama, suočivši se s pandemijom COVID-19, privremeno ograničile građanske slobode bez voljnog pristanka vlastitih građana. No kako se trajanje pandemije pokazalo nepredvidljivim, a epidemiološke mjere nedostatnima ili tek djelomičnim rješenjem, tako je isprva sporadično mrmljanje prerاسlo u otvorene prosvjede protiv »diktatorskih« poteza vlasti. Inače tinjajuća napetost glede nesumjerljivosti slobode i zakona tako je prerاسla u političku krizu, koja će na još nepredviđene načine utjecati na društvo i političku kulturu.

Kakav osvrt na tu situaciju može ponuditi politička teologija? Ovdje se čini prikladnim konzultirati opus njemačkog jurista Carla Schmitta, čiji se rad na području »jurisprudencije krize«¹⁴ preklapa s njegovim pokušajem rehabilitacije pojma političke teologije čitavih pola stoljeća prije nego što je to uspješno učinio katolički teolog Johann Baptist Metz. Valja napomenuti kako je Schmittov ugled okaljan kratkotrajnom suradnjom s nacističkim režimom u tridesetim godinama 20. stoljeća, uostalom kao što je slučaj i s nekim drugim njemačkim intelektualcima poput Emanuela Hirscha, Friedricha Gogartena, Karla Eschweilera, Hansa Bariona, Paula Althausa, Gerharda Kittela i Martina Heideggera.¹⁵

Iz tog razloga, ali i radi razjašnjenja funkcije političke teologije, treba naglasiti kako oslanjanje na Schmittove uvide ne podrazumijeva i »novovjekovno tehničko poistovjećivanje teorije i prakse što u političkom smislu znači identifikaciju vlasti (*auctoritas*) i moći (*potestas*)«.¹⁶ Teorije društva i povijesti simboličke su forme koje ne mogu biti ni »nacrte« ni »preduvjeti mogućnosti djelovanja«, nego tek interpretacije postojećeg etičkog i političkog djelovanja. Takve teorije idealno stoje u kritičkoj napetosti prema političkoj praksi. Stoga nema smisla njihove autore – bio to Schmitt ili Marx ili Rawls – držati odgovornima za političke ideologije s kojima ih se povezuje.¹⁷ U tom smislu ovaj članak interpretira funkciju političke teologije onako kako ju je opisao Johann Baptist Metz, kao »teološku hermeneutiku političke etike«.¹⁸ Pritom javnu ulogu vjere razumije bez izjednačavanja vjerskih očekivanja i sekularnih političkih težnji ili nijekanja institucionalne odijeljenosti Crkve i države.¹⁹

Iz te perspektive moguće je s odmakom razmotriti kakav uvid glede nesumjerljivosti slobode i zakona u situaciji globalne pandemije može ponuditi Schmittova politička teologija. Naime, Schmittovi rani naponi usmjereni su na problem utemeljenja državnog suvereniteta u predstavničkoj demokraciji, a napose na pitanje kako sačuvati mjerodavni autoritet i učinkovitost države u krizi. Zabrinut glede poteškoća pri postizanju konsenzusa u parlamentu, kao i nedostataka ustava Weimarske republike po pitanju predsjedničkih ovlasti u izvanrednim situacijama, Carl Schmitt je pomoću političke teologije pokušao pronaći juridičko utemeljenje za »komesarijalnu diktaturu«. Riječ je o hitnom opunomoćenju izvršne vlasti bez prolaska kroz parlamentarnu proceduru, koja bi možebitno pogubno odgodila reakciju na tekuću krizu.²⁰

Prve naznake toga mogu se pronaći već u studiji *Diktatura. Od porijekla suvremenog pojma suvereniteta do proletrske klasne borbe*, u kojoj Schmitt iznosi historijsko-sociološku genealogiju i preobrazbu pojma diktature od antičkog Rima do konstitucionalnih republika u 19. stoljeću. Za potrebe ovog članka dovoljno je iznijeti njegov zaključak kako zakoni uređuju tek normalni tijek života društva ne pretpostavljajući situacije izvan opsega već zadanih ovlasti i ograničenja izvršne vlasti. No u tome se ne iscrpljuje suverenitet države. U slučaju nepredviđene krizne situacije, reakcija vlasti ne može biti unaprijed detaljno proceduralno određena zakonom, nego je potrebna inicijativa vlastodržca. Riječ je o »monarhističkom načelu« u ustavnopravnoj teoriji, koje nije moguće zanijekati bez sputavanja države u zadaći osiguravanja javnog reda i mira.²¹

10

Usp. Davor Rodin, »Demokracija nije ni vladavina naroda, niti vladanje narodom?«, *Politička misao* XLIII (2006) 3, str. 3–18, ovdje str. 4–5, 14–16.

11

Usp. W. Becker, »Ljudska prava: prilog analizi jednog pojma«, str. 206–212.

12

Usp. Željko Tanjić, *Teologija pred izazovima sadašnjeg trenutka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2009., str. 184–188.

13

Usp. L. Veljak, »O povijesti pojma slobode«, str. 10–14.

14

Usp. Volker Neumann, »Carl Schmitt«, u: Arthur Jacobson, Bernhard Schlink (ur.), *Weimar. A Jurisprudence of Crisis*, University of California Press, Berkeley 2000., str. 280–290, doi: <https://doi.org/10.1525/9780520929685>.

15

Usp. Heinrich Meier, *Carl Schmitt and Leo Strauss. The Hidden Dialogue*, prev. J Harvey Lomax, The University of Chicago Press, London 1995., str. xvii.

16

Davor Rodin, »Liberalizam i republikanizam: dvije nedemokratske i nepolitičke ideološke

opcije«, *Politička misao* XLIV (2007) 4, str. 3–16, ovdje str. 10.

17

Usp. ibid., str. 10.

18

Usp. Johann Baptist Metz, *Politička teologija: 1967. – 1997.*, prev. Željko Čekolj, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2004., str. 62–65, 129–133, 275–287.

19

Usp. Giacomo Coccolini, *Johann Baptist Metz*, prev. Slavko Antunović, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2013., str. 72–79.

20

Carl Schmitt, *Politička teologija. Četiri poglavlja o teoriji suvereniteta*, u: Carl Schmitt, *Politička teologija / Politička teologija II*, prev. Boris Perić, Naklada Breza, Zagreb 2019., str. 13–40.

21

Usp. Carl Schmitt, *Dictatorship. From the Origin of the Modern Concept of Sovereignty to Proleterian Class Struggle*, prev. Michael Hoelzl, Graham Ward, Polity Press, Cambridge 2014., str. 168–169.

Potom, u *Političkoj teologiji*. Četiri poglavlja o teoriji suvereniteta, Schmitt dalje razrađuje svoj zaključak i nadahnut hobbesijanskom predodžbom države kao »smrtnog boga« ustanovljuje kako je suverenitet »najviša, pravno neovisna, neizvedena vlast«. ²² Takvo poimanje suvereniteta nužno je vezano uz pojam »iznimke«. Ustaljeno tumačenje značenja »iznimke« jest kako se radi o nekoj krizi bez presedana, koja predstavlja egzistencijalnu prijetnju građanima i državi. Međutim, za Schmitta je to puno širi pojam kojim označava srž suvereniteta, kako samo vlastodržac odlučuje o tome nalazi li se društvo u stanju krize ili ne, ali i što razlikuje normalnu situaciju nasuprot izvanrednim okolnostima. Tako Carl Schmitt govoreći o suverenitetu ponajprije misli na autoritet i moć donošenja presudne odluke koja mijenja percepciju same stvarnosti za cijelo društvo. Neka parlamentarna rezolucija ili unaprijed donesena zakonska mjera ne može replicirati učinak te neosporne odluke, a koju može donijeti samo onaj u čijim se rukama nalazi suverena vlast. ²³

Pitanje opsega i trajanja izvanrednih ovlasti u krizi te bojazan od tiranije sekundarni su. Ponad Hobbesova aksioma o poslušnosti u zamjenu za sigurnost, Schmitt aludira kako građani neće niti dovoditi u pitanje političke odluke koje donosi uistinu suverena vlast. Kasnije je pokušao preciznije izložiti o čemu je riječ uspoređujući taj učinak suverene vlasti na narod s time kako Katolička crkva očituje ontološku prisutnost božanske osobe Isusa Krista i izvan liturgije, u »posebnoj nadmoći forme nad materijom ljudskog života kakvu dosad nije poznavalo nijedno carstvo«. ²⁴ Uprisutnjujući božansko, Crkva vidljivo ispoljava nutarnji doživljaj vjere, tj. vjera zadobiva javnu dimenziju i utječe na društvo. Slično uistinu suverena vlast reprezentiranjem čini vidljivom opću političku volju naroda i preobražava inače heterogeno i pluralno društvo, sklono podjelama i sporovima, u jedinstvenu političku zajednicu – naciju. ²⁵

No što čini državnu vlast uistinu suverenom? Odgovor na to pitanje čini srž Schmittove političke teologije.

»Svi pregnantni pojmovi moderne teorije države sekularizirani su teološki pojmovi«. ²⁶

Na temelju te »sociologije juridičkih pojmova«, Carl Schmitt iznosi tezu o strukturalnoj analognosti teoloških predodžbi i političko-pravnih pojmova. Ne radi se o uzročno-posljedičnoj vezi, nego o međusobnom zrcaljenju. S tim da pravni pojmovi, iako bez transcendentne svrhe, zadržavaju određenu »entelehiološku pojavnost«. I stoga suverenitet, koji analogno zrcali božansko, ne može biti pravno izveden ni ograničen zakonom. Isto tako, suverenoj vlasti za donošenje presudne odluke o »iznimci« nije potreban ni ustav ni pristanak građana ili parlamentarnih zastupnika. Štoviše, poslušnost građana u tom trenutku dobrovoljno je dana, a da nije ni zatražena. ²⁷

Drugim riječima, nesumjerljivost slobode i zakona kroz dilemu između osobnih prava i općeg dobra ne mora biti prepreka ako društvo veže nešto ponad čisto tehnički shvaćenih pravnih procedura i zakonskog okvira koji uravnotežuje politička prava građana nasuprot ovlasti države. Može se reći kako Schmittova politička teologija predočuje zašto se sloboda, iako »suprotnost nužnosti«, ne može svesti na samovolju. Sloboda nije svrha samoj sebi. Ako ništa drugo, čovjekovoj nesputanosti usmjerenje daje moralni imperativ koji mu nije nametnut izvana već proizlazi iz njega samog. Pojedinaac je odgovoran samom sebi za svoje odluke i postupke, ali prepoznaje istu osobnu odgovornost i kod ostalih. To čini temelj uzajamno prepoznate dužnosti prema općem dobru, a koja ne niječe osobna prava i slobodu savjesti. ²⁸

Čak i ako je suverena vlast analogna božanskom, kako tvrdi Schmitt, njezine odluke nisu obvezujuće po savjest, a ljudska prava i slobode ne mogu se trajno ukinuti nego tek ograničiti, i to samo u slučaju jasne prijetnje javnom redu i miru.²⁹ Jesu li onda opravdani prosvjedi na kojima se tražilo normalizaciju privatnog i javnog života te ukidanje upitnih epidemioloških mjera? Odgovarajući na to pitanje ne bi se trebalo oslanjati na subjektivni dojam, kao što su mnogi učinili, već se voditi objektivnim kriterijem. Kako ovaj članak nastoji pružiti uvid u situaciju vezanu uz pandemiju iz perspektive političke teologije, prigodno je poslužiti se istim načelom kao i Papinsko vijeće *Iustitia et pax* za promicanje pravde i mira sukladno Evanđelju i socijalnom nauku Crkve. Dakle, otpor i prosvjed protiv epidemioloških mjera i općenito odluka državnih vlasti opravdan je u slučaju dokazanog teškog i dugotrajnog gaženja ljudskih prava, nakon što su iscrpljeni svi mirni načini razrješavanja situacije.³⁰ No neki građani ipak su se odlučili za građanski neposluš, iako njihova prava i slobode u ovoj situaciji nisu bili ozbiljno ugroženi. Carl Schmitt vjerojatno bi zaključio kako je razlog tome taj, što vladavina prava ne uračunava rizičnost čovjekove slobode, onaj stalni potencijal za sukob i raskol koji čini srž politike.³¹

3. Stasiološka srž politike

Uz svoj doprinos ustavnopravnoj teoriji i međunarodnom pravu, Carl Schmitt ostaje ponajviše upamćen kao kritičar predstavničke demokracije čije ideološke korijene vidi u izuzeću slobode savjesti od vlasti suverena u *Levijatanu* (1651.) Thomasa Hobbesa.³² Schmitt u modernoj političkoj teoriji nakon Hobbesa razaznaje utjecaj svojevrstne »negativne« političke teologije, koja utvrđuje suverenitet vlasti neovisno o religiji. Tako religija postaje tek još jedna dimenzija javnog života, ali nije više isključivi temelj javne moralnosti i jamstvo vjerodostojnosti autoriteta i moći države.³³ Kroz proces sekulariza-

22

Usp. C. Schmitt, *Politička teologija*, str. 24.

23

Ibid., str. 5–14.

24

Carl Schmitt, *Rimsko katoličanstvo i politički oblik*, u: Carl Schmitt, *Politički spisi*, prev. Mirjana Kasapović, Nenad Zakošek, Politička kultura, Zagreb 2007., str. 43–60, ovdje str. 45.

25

Usp. ibid., str. 45–57.

26

C. Schmitt, *Politička teologija*, str. 41.

27

Usp. ibid., str. 41–56.

28

Usp. L. Veljak, »O povijesti pojma slobode«, str. 5–6; 10–14.

29

Usp. Pavao VI., »Deklaracija o slobodi vjeronanjanja 'Dignitatis humanae'«, u: *Drugi va-*

tikanski koncil. Dokumenti, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2008., br. 2, 3, 4, 7.

30

Usp. Papinsko vijeće »Iustitia et pax«, *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2005., br. 401.

31

Usp. Carl Schmitt, *Pojam političkoga*, u: Carl Schmitt, *Politički spisi*, prev. Mirjana Kasapović, Nenad Zakošek, Politička kultura, Zagreb 2007., str. 61–100, ovdje str. 89–95.

32

Usp. Carl Schmitt, *The Leviathan in the state theory of Thomas Hobbes. Meaning and Failure of a Political Symbol*, prev. George Schwab, Erna Hilfstein, Greenwood Press, London 1996., str. 53–60.

33

Usp. Karsten Fischer, »Hobbes, Schmitt, and the Paradox of Religious Liberty«, *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 13 (2010) 2–3, str.

cije uklonjena je institucionalizirana prisila poslušnosti vjerskoj dogmi, koja je prisutna u konfesionalnoj državi, te zajamčena sloboda savjesti.³⁴

No Schmitt ističe kako pritom nije uspostavljena samostojnost političke prakse mimo metafizičkog pokrića koje je religija osiguravala vlasti. Naime, politika ne može biti gola tehnika učvršćivanja vlasti,³⁵ već ona traži ideološku podlogu. Iako je sekularizacija oslabila značaj i utjecaj religije, njezinu ulogu promptno preuzima mitologizacija političkih stvarnosti. Kao posljedica toga, nastaju političke ideologije, često oprečnih stremljenja, koje oponašajući objavljene istine vjere, nude sveobuhvatnu viziju društva i povijesti.³⁶ Može se reći da na taj način politička teologija ustraje i u današnjem, demokratskom i pluralnom društvu, čega je odličan primjer francuski *laïcité*.

Pravno-politički koncept *laïcité* nastaje za Treće Francuske Republike u duhu revolucionarne *Deklaracije o pravima čovjeka i građanina* (1789.) ustanovljujući primat humanističkih vrijednosti i sekularne države ponad svakog javnog očitovanja vjerskih uvjerenja. Time se osiguravaju politička prava građana, a sloboda djelovanja pravnih subjekata, npr. Katoličke crkve u svojstvu religijske institucije, odvija se isključivo unutar političko-pravnog poretka pod paskom države.³⁷ Isto tako, država tada zadobiva odlike »sakralnog«, ali ne u teološkom smislu, već kao subjekt humanističkog projekta »otkupljenja« čovjeka od otuđujućeg stanja neslobode i podložnosti nižim strastima. Ta nedvojbeno moderna, a opet »stara« politička teologija francuske laičnosti uzdiže sekularni autoritet i moć države po uzoru na vjerski autoritet Crkve iznad svake ovozemaljske osude i kritike.³⁸

Kao što to primjećuje Željko Tanjić, analizirajući upravo *Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina*, njezin smisao nije bio samo proglasiti neotuđivost prava čovjeka ukorijenjenih u naravnom zakonu, već i politizirati sva spomenuta prava i slobode. Drugim riječima, čovjeka se ponajprije promatra kao građanina, pripadnika političke zajednice – nacije. Time čovjeka prije svega, ponad svakog drugog socijalnog identiteta i pripadnosti, određuje njegovo dioništvo u nacionalnom biću i raspoloživost na opće dobro. U izostanku religije kao metafizičkog pokrića vjerodostojnosti vlasti, nacija postaje svojevrsni »smrtni bog« čiju volju predstavlja i u djelo provodi država.³⁹ Takav »kripto-teološki« pristup, što se može reći i za Schmittovu političku teologiju,⁴⁰ rješava dilemu između osobnih prava i općeg dobra, obeskrjepljujući opravdanost građanskog neposlušta u ime sigurnosti i stabilnosti nacije.

Dijelom i zbog proživljenih iskustava u Weimarskoj republici, Schmitt dolazi do dvojbenog zaključka kako se predstavnička demokracija, razapeta između suprotstavljenih političkih interesa i sputana vladavinom prava, ne može odgovarajuće nositi s krizama.⁴¹ Nema »pravnog lijeka« za nesumjerljivost slobode i zakona. Pravne norme tek su naknadna reakcija državnih vlasti na krizne situacije. Jednostavno, država ne može predvidjeti ni osigurati protumjere za »iznimku« od vlastitih zakona, osim načelno, »normativno otvorenom« političkom odlukom.⁴² No takva je politička odluka, čak i o privremenom ograničavanju građanskih sloboda, uvijek rizična i onaj presudni »rez«⁴³ kojim vlast riskira otpor i građanski neposluš.⁴⁴

Stoga je cilj Schmittove političke teologije ponajprije osigurati neospornost političkog djelovanja, tj. suverenitet države u izvanrednim okolnostima kada čovjekova nesputanost probija sve okvire uređenog društva. Naime, za Schmitta kriterij političkog, onaj formalni objekt politike kao specifičnog načina mišljenja i djelovanja vlastitog državi, jest identificiranje neprijatelja. Njegov je smisao

»... da označi krajnji stupanj intenziteta povezivanja ili razdvajanja, asocijacije ili disocijacije; ono može teorijski ili praktički postojati, a da se ne moraju primijeniti sva ona moralna, estetska, ekonomska i druga razlikovanja.«⁴⁵

Međutim, prepoznavanje neprijatelja nije isključivo pridržano državi niti se tiče samo vanjskih prijetnji, već se pojavljuje i u sekundarnim političkim sporovima unutar društva. Drugim riječima, zato što je po naravi slobodan i neuvjetovan moralnim uzusima, osim onima koje sâm sebi nametne, čovjek predstavlja istinsku egzistencijalnu ugrozu – kako po svoga bližnjega, tako po društvo i državu.⁴⁶

Schmittovu antropološku perspektivu donekle i potvrđuje razvoj događaja tijekom pandemije COVID-19, kao što je nepridržavanje epidemioloških mjera. Ako državna vlast zbog javnog mnijenja i građanskog neposluha na krizne situacije reagira sa zakašnjenjem, onda će stabilnost predstavničke demokracije uvijek biti upitna. Je li takvo stanje prihvatljivo? Vrijedi li radi osobne slobode riskirati slabu državu? Čak i ako je cijena smrt nekih članova društva? Što se može učiniti? Sukladno već postojećoj sklonosti u modernoj političkoj tradiciji, može se pokušati razdvojiti demokraciju kao način uspostave vlasti od vladavine prava kao ustavnog jamstva slobode građana. Ako se danas volja naroda u posredničkoj demokraciji izražava posredno ne bi li se spriječila »tiranija većina«, onda bi taj sljedeći stadij razvoja posredničke

399–416, ovdje str. 401–403, doi: <https://doi.org/10.1080/13698231003787828>.

34

Usp. Jean-Luc Nancy, »Church, State, Resistance«, u: Hent de Vries, Lawrence E. Sullivan (ur.), *Political Theologies. Public Religions in a Post-secular World*, Fordham University Press, New York 2006., str. 102–112, ovdje str. 103, 106–110.

35

Usp. C. Schmitt, *Rimsko katoličanstvo i politički oblik*, str. 50.

36

Usp. Marc de Wilde, »Violence in the State of Exception. Reflections on Theologico-Political Motifs in Benjamin and Schmitt«, u: Hent de Vries, Lawrence E. Sullivan (ur.), *Political Theologies. Public Religions in a Post-secular World*, Fordham University Press, New York 2006., str. 188–200, ovdje str. 190.

37

Usp. Yolande Jansen, »Laïcité, or the Politics of Republican Secularism«, u: Hent de Vries, Lawrence E. Sullivan (ur.), *Political Theologies. Public Religions in a Post-secular World*, Fordham University Press, New York 2006., str. 475–493, ovdje str. 476–477.

38

Usp. Talal Asad, »Trying to Understand French Secularism«, u: Hent de Vries, Lawrence E. Sullivan (ur.), *Political Theologies. Public Religions in a Post-secular World*, Fordham University Press, New York 2006., str. 494–527, ovdje str. 504–509, 516–522.

39

Usp. Željko Tanjić, »Izazov pojma solidarnost za sustavno-teološko promišljanje«, *Bogoslovska Smotra* 74 (2004) 2, str. 457–475, ovdje str. 459–461.

40

Usp. Agata Bielik-Robson, »Beyond Sovereignty: Overcoming Modern Nominalistic Cryptotheology«, *Journal for Cultural Research* 20 (2016) 3, str. 295–309, doi: <https://doi.org/10.1080/14797585.2016.1141835>.

41

Usp. Carl Schmitt, *Duhovno-povijesno stanje suvremenog parlamentarizma*, u: Carl Schmitt, *Politički spisi*, prev. Mirjana Kasapović, Nenad Zakošek, Politička kultura, Zagreb 2007., str. 7–41, ovdje str. 9–27.

42

Usp. Giorgio Agamben, *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*, Stanford University Press, Stanford 1998., 18–23.

43

Stgrč. *krisis*.

44

Usp. M. de Wilde, »Violence in the State of Exception«, str. 191–194, 198–200.

45

C. Schmitt, *Pojam političkoga*, str. 71.

46

Usp. *ibid.*, str. 62–63, 71–76, 89–95.

demokracije spriječio politizaciju svakog pitanja od javnog značaja, tj. ugrožavanje općeg dobra zbog suprotstavljenih političkih interesa.⁴⁷

Prijedlog odvajanja politike i osobne slobode mogu se protumačiti i kao nastavak sekularizacije, odnosno razgraničavanja privatnog od javnog. Ljudska prava kao novovjeka civilna religija,⁴⁸ kao i tradicionalna religija, mogu oblikovati moralnost građana, ali ne i utjecati na državnu politiku niti sputavati volju nacije. Alternativno tome, Schmitt ontologizira svoj pojam političkog kroz tzv. »stasiologiju«. Odgovarajući na kritike teologa Erika Petersona i filozofa Hansa Blumenberga, Carl Schmitt u Pogovoru *Političke teologije II.*, na temelju termina *stasis*,⁴⁹ izvodi tezu kako je Sin Božji utjelovljenjem preuzeo i za ljudsku narav specifičnu dinamiku političkog, koju je onda unio u svoj odnos prema Bogu Ocu, iako samo kao potenciju.⁵⁰ Dakle, Trojstvo sadržava i antitezu istovjetnosti, ali tek kao dio statične činjeničnosti Božjeg bitka čime je razlikovanje privatnog i javnog obespravljeno kao neki moderni, sekularizirani oblik gnosticizma.⁵¹ Politika je tako izričaj čovjekove naravi, ljudske sposobnosti za zajedništvo i raskol, a koja se odražava i u samom Bogu kakav je u sebi. Stoga nije moguće odijeliti politiku od vjere, kao ni ljudska prava od pitanja vjerodostojnosti vlasti, jer oboje su izričaj čovjekove slobode, kako na razini pojedinca, tako i na razini društva. Imajući na umu kako bi bilo kakva nesekularna »konfesionalna« država bila anakronizam, moderno političko uređenje po Schmittovu ukusu, otporno na sve vanjske prijetnje i unutarnje krize, bila bi nacionalna država s prezidencijalističkim tipom izvršne vlasti u naglašeno populističkom tonu.

Zaključak

U končanici, Schmittov pokušaj rehabilitacije pojma političke teologije pokazao se neuspješnim. Razlog tome nije taj što bi politička teologija bila nekompatibilna sa sekularnim društvom i predstavničkom demokracijom. Radije, jer je riječ o svojevrsnoj »kriptoteologiji«, koja priziv na božansko svodi na funkciju političkog mišljenja i djelovanja, tj. koristi vjerska uvjerenja i iz njih izvedene moralne vrijednosti u svrhu učvršćivanja autoriteta i moći države. No Schmittova politička teologija nije »teološka hermeneutika političke etike« i nedostaje joj ona proročka kritika političkih struktura moći, koja je prisutna u judeokršćanskoj svetopisamskoj tradiciji. Carl Schmitt brine oko očuvanja autoriteta i moći države, napose u kriznim situacijama, ali ne propitkuje je li uopće opravdano da si vlast čak i tada prisvaja toliku moć nad životima građana. Nesumjerljivost slobode i zakona predstavlja »problem« samo ako je neprihvatljiv i sâm rizik slobode izbora.

Nemoguće je zanijekati Schmittove pronicljive uvide u nepredvidljivost, pa i nasilnost, političkog mišljenja i djelovanja izvan protokolarno uređene rasprave parlamenta i pravnih procedura izvršne vlasti. Krize su podsjetnik da se politika ustvari odvija u interakciji između naroda i vlasti, kao i između nacija s oprečnim interesima. Kako je taj odnos često dijalektičke naravi, politički potresi su neminovni. Isto tako, rizik izbijanja rata ili revolucije možda raste ili opada, ali ne nestaje. Je li onda čudno što se državna vlast nerijetko osjeća ugroženom, čak i onda kad politička situacija ne izgleda posebno napetom? Ako se vlast oslanja isključivo na propise i zakone, koje provodi pomoću opskurnih legalističkih procedura ili primjenom prinudne sile, onda nije sposobna donijeti onu presudnu političku odluku o »iznimci«. Drugim riječima, promijeniti percepciju građana o ozbiljnosti i hitnosti situacije.

Težnja za osiguranjem autoriteta i moći države radi očuvanja javnog reda i mira nasuprot nutarnjim i vanjskim prijetnjama postaje paradoksalna ako vodi k sve većoj regulaciji javnog, ali i privatnog života građana. Sloboda podrazumijeva rizik na vlastitu odgovornost i ne može biti suspendirana u ime kolektivne sigurnosti, ne potpuno niti trajno. Ni predstavnička demokracija, koja temelji svoju vjerodostojnost upravo na jamstvu zaštite građanskih prava i sloboda, nije izuzetak od napasti totalizacije državnog nadzora. Uslijed pandemije COVID-19 taj se trend samo ubrzao, ali ujedno je postao i očitijim. Čak ni prosvjedi zbog upitnih epidemioloških mjera nisu imali učinka, jer dopušteni oblici građanskog neposluha ne ugrožavaju vlast. Slično religiji kao javnom obliku vjerskih uvjerenja, ljudska prava kao juridički izričaj čovjekove slobode i subjektnosti također se sve više »sekulariziraju«, pa predstavljaju moralnu vertikalnu i ideal kojem pojedinac treba težiti, ali koji nema neposrednog utjecaja na politički proces.

No usprkos institucionalnom odvajanju Crkve i države, vjerska uvjerenja i dalje se ne svode samo na privatno opredjeljenje, nego utječu na društvo, ako ničim drugim, onda kroz prisutnost vjernika u javnom životu. Isto tako ni težnja prema slobodi, vlastita svakom ljudskom biću, ne može se ograničiti na isključivo individualno stremljenje niti u potpunosti podrediti autoritetu i moći države. Suverena i stabilna vlast svakako je poželjna, ali ne pod svaku cijenu. Također, oslanjati se na neko vanjsko jamstvo pravednosti i pravičnosti vlasti, bilo ono metafizički utemeljeno ili ne, riskira opresiju. U tom smislu, kao što smisao vjerskih uvjerenja nije bogomdana ustanova vlasti, tako bi građanska prava i slobode trebalo razumijevati manje kao pokriće, a više kao kritički korektiv vlasti. To pak ne znači povratak na *status quo* prije pandemije, već promjenu rođenu iz svijesti o nužnosti solidarnosti i međusobnog povjerenja kao neizostavnog veziva društva. Institucionalna potpora države u tome može pomoći, ali i prekoračenjem ovlasti ili kroz manjak brige potkopati taj ugaoni kamen života u društvu. Odgovornost u konačnici, kao i pri ostvarenju osobnih prava i sloboda, ostaje ponajprije na samim građanima.

47

Usp. D. Rodin, »Demokracija nije ni vladavina naroda, niti vladanje narodom?«, str. 5–11.

48

Usp. Jürgen Manemann, *Carl Schmitt und die Politische Theologie. Politischer Anti-Monothetismus*, Aschendorff Verlag GmbH & Co., Münster 2002., str. 48–52.

49

Stasis (stgrč. στάσις, ἡ) grčki je pojam dvjakog značenja, koji istodobno označava stabilnost i ustaljenost, ali isto tako nemir i promjenu. U antičkoj političkoj filozofiji bio je sinonim za građanski rat, kao što se može vidjeti iz Tukididove *Povijesti Peloponeskog rata*, koji je s grčkog na engleski jezik preveo Thomas Hobbes. Isto tako, Erik Peterson

u članku *Monoteizam kao politički problem* (1935.) navodi *Treći teološki govor* Grgura Nazijanskog, koji koristi pojam *stasis* za istobitnost i jedinstvo u Trojstvu. Usp. Carl Schmitt, *Political Theology II. The Myth of the Closure of any Political Theology*, Polity Press, Cambridge 2008., str. 122.

50

Usp. *ibid.*, str. 122–126.

51

Usp. Tommaso Gazzolo, »Rappresentazione e stasiologia. Due logiche del katéchon«, *Jura Gentium*, XII (2015), str. 11–51, ovdje str. 31–37.

Mirko Vlk

On COVID-19 Pandemic Through the Concept of “Exception”
from Carl Schmitt’s Political Theology

Abstract

In many ways, questionable epidemiological measures by which the authorities restricted civic and private life during the COVID-19 pandemic have challenged many implied notions of the inviolability of citizens’ rights and freedoms, as well as obedience to state authority. It is a problem of the incommensurability between freedom and law seen through the conflict between personal rights and the demands of the common good. This article examines how a state of emergency, such as a pandemic, affects the perception of the legitimacy of the State. In this, it relies on some key concepts from Carl Schmitt’s political theology, such as the “exception”, “the sociology of legal concepts”, the “nature of sovereignty”, the formal criterion of the political as a specific way of thinking, and acting and “stasiological” nature of the political.

Keywords

epidemic, freedom, civil disobedience, sovereignty, political theology, Carl Schmitt